

המזרח הרחוק – ישראל ואסיה

אחד הנושאים המטרידים היסטוריונים ישראלים העוסקים בדברי ימי העולם הוא, שהידע בתחום חשוב זה הולך ומתמעט בארץ, בין השאר – משום שבשנים האחרונות הושם דגש חזק על לימודי ההיסטוריה היהודית, תולדות עם ישראל בדורות האחרונים, השואה, תקומת ישראל והסכסוך הישראלי-ערבי. אין כל ספק שנושאים אלה הם כבדי משקל וחשיבות, אך האם רשאים אנו להשיל כמעט לחלוטין ידע והבנה של תרבות העולם ודברי ימיו?

במידה שהיסטוריה כללית נלמדת, נבחרים פרקים מעטים. בלימודי היסטוריה חדשה הדגש מושם על תולדות אירופה ואילו העולם האסיאני האדיר על תרבותו ותולדותיו מוזנחים.

עיון בתכניות לימודים של כל חברה וחברה מאפשר לעמוד על ערכיה, מאווייה וסדרי העדיפות השרירים בה. שאלת לימוד ההיסטוריה הכללית, ובתחום זה הפרופורציה בין המאמץ המושקע בלימודים הקשורים במערב לבין זה המושקע בלימודי אסיה – המזרח שמזרחה למזרח – מרמזים על הלכי רוח ותפישות עולם. כך אפוא, אם נתבונן היטב בראי האסיאני נוכל לראות אף את דיוקננו האמיתי לא רק בתחום יחסינו עם העולם השלישי, אלא אף בתחום זהותנו התרבותית-פוליטית הניצבת בין מזרח למערב. אכן, שאלת מעמדנו באסיה המערבית, המזרחית ובכל האיזורים אשר בתווך, היא עמוקה יותר מאשר נראה אולי במבט ראשון: היא שאלה של זהות, מצפן וכיוון. מעל ומעבר לאפיזודה זו או אחרת ביחסינו עם אומה קרובה או רחוקה, עולה שאלה בסיסית: היכן אנו רואים את עצמנו על המפה התרבותית והפוליטית של העולם בעשור החמישי לקיומנו כמדינה עצמאית. האמנם אנחנו מובלעת של התרבות האירופית שנשתלחה לה אל שוליה של היבשת האסיאנית, כפי שחזה הרצל, ולבנו, על כן, ממשיך לייחל לנופי המערב, צליליו ולשונותיו, או שמא נשתקענו כאן כדי להישאר וליצור דבר-מה חדש, סינתיזה חסרת תקדים?

* פרופ' אהרן שי הוא הרכז האקדמי במכללה ומרצה באוניברסיטת תל-אביב.

בן-גוריון סבר שלמדינת ישראל אין בעל-ברית טבעי על פני כדור הארץ, שכן אין היא משתייכת אוטומטית – מבחינה גיאוגרפית, דתית, אידיאולוגית וכיוצא באלה – לחלק מובהק של העולם. מבחינה זו היה בן-גוריון פתוח משאר עמיתיו. מיקומנו, כך האמין, יהיה בסופו של דבר פונקציה של העימות שלנו עם עמי ערב? אמונה זו, שהיה בה כשלעצמה היגיון רב, היתה, כחלק מתמונת המציאות של מנהיג כבן-גוריון, יותר מאובזרביזם, מהיגד אובייקטיבי – היא היתה ראשיתה של נבואה המגשימה את עצמה. במהלך השנים הביאה התפיסה הזאת, כתוצאה מתהליך מוכר, להסתכלות מערבה ולא־מוץ אוריינטציה אירופית-אמריקאית. מציאות זאת, שלא נבדקה כל פעם מחדש אלא נתפסה בהדרגה כנתונה, לא השתנתה גם כאשר מספרם של יוצאי אפריקה ואסיה בארץ הלך וגדל. ההנהגה נותרה אירופוצנטרית מעיקרה, הן באוריינטציה התרבותית-לשונית שלה והן במגמתה הפוליטית. גם אלה מבין מעצבי המדיניות, שאירופה וארצות-הברית היו זרות להם, למדו להאמין עם השנים שהמגמה הראויה היא אכן זו המערבית. המזרח הקרוב היה חתום, והמזרח הרחוק נותר זר כשהיה.

כך, אם כן – מעבר לסוגיה היכן אנו מצויים אובייקטיבית על המפה מבחינה תרבותית ופוליטית – היה, ועדיין יש, לפעולות ולמחדלים, אך יותר מכול לתדמיות שנשתרשו אצל קובעי המדיניות, תפקיד נכבד בגיבוש המציאות עצמה. במלים אחרות, עצם האמונה המתמדת בחשיבות הציר הנע מירושלים מערבה, העובר דרך אירופה ומסתיים בניו-יורק ובוושינגטון, חיזקה ציר זה. כתוצאה מכך הפוליטיקאים, הפקידים והדיפלומטים העדיפו, ועודם מעדיפים, להיות חלק מתהליך האינטראקציה בין ישראל לעולם המערבי. מי שמופקדים על קשרים עם העולם השלישי, ועוד יותר מי שמשולבים בעבודת העשייה באסיה, חשו כמי שמצויים בחזית משנית.

במשך שנות קיומה של המדינה היה אפשר להצביע מדי פעם בדיעבד, באופן משכנע לכאורה, על כך שהמדיניות והנהייה התרבותית אל המערב אכן הוכיחו את עצמן. מבין המדינות הלא-ערביות באסיה, רק הפיליפינים הצביעה באו"ם בעד הקמת המדינה; חמש מדינות (אפגניסטן, איראן, פקיסטאן, טורקיה והודו) הצביעו נגד; סין הלאומנית ותאילנד נמנעו. לאחר מכן, משזכינו להכרה של שש מדינות באסיה – סין הלאומנית, הפיליפינים, ציילון, בורמה, תאילנד ותורכיה – רק האחרונה קשרה עמנו קשרים דיפלומטיים. עד שנת 1957 נוספו לישראל רק שתי נציגויות באסיה, בטוקיו וברנגון.

אכן, מן הצד האסיאני, מעל ומעבר לסכסוך עם עמי ערב, התדמית הדמוגרפית "הלבנה" של ישראל לא סייעה לקידום מעמדה. גם היעדר אסוציאציות תנ"כיות ("זכות העם היהודי על ארצו") במרחבים ההם – אסוציאציות שמאז ימי לויד ג'ורג' וארתור בלפור, אם לא קודם, היו מנוף

מרכזי בהסברה הציונית בעולם הנוצרי, היה לרועץ. האנטישמיות האירופית על רבדיה הדתיים-כלכליים ואפילו ההשמדה השיטתית של יהודים על בסיס תורת הגזע לא שבו מעולם את דמיונם ותשומת-לבם של מנהיגי אסיה, לא כל שכן של המוני היבשת, שיהודים ויהדות היו זרים להם בדרך כלל. מחריד לומר, אך דומה שאפילו המספר של שישה מיליון טבוחים יהודים לא היווה כשלעצמו גורם בעל משמעות מיוחדת באסיה. ייתכן, שהדבר נבע מהמחיר הכבד שתבעו אסונות ומלחמות מתושבי היבשת עצמם בעידן החדש. למרות כל הקשיים השכילה מדינת ישראל לזכות, בשנת 1950, בהכרת הודו של נהרו ולהקים בה נציגות צנועה. שנתיים לאחר מכן הוקמה צירות ישראל בטוקיו, צירות שהיוותה גרעין לנוכחות דיפלומטית וכלכלית ביפאן. בסין התרחשה הפרשה היותר מרתקת, שחלק ממרכיביה עדיין לוטים בערפל בהיעדר המסמכים הדרושים. ב-9 בינואר 1950, העניקה ממשלת ישראל הכרה דה-יורה למשטר העממי החדש שהתבסס ברחבי סין חודשים ספורים קודם. צעד זה מצד מדינת היהודים הקטנה, הצעירה והדינמית, העיד לא רק על הכרה במצב נתון, אלא על רצון פן לתמוך בכוח שינוי פוליטי שפרץ קדימה בארץ הדוויה והסובלת ההיא. השלטון העממי בסין אמור היה להנהיג, בין השאר, תיקונים אגרריים וחברתיים נחוצים. ממשלת ישראל, בעצם הכרתה במהפכני סין, ולמרות ההכרה זכתה לה קודם לכן מצד משטרו של צ'אנג קאי-שק, מנהיג הסינים הלאומנים, הפנתה עורף לכוחות ההמשך שמצאו מסתור באי טיייוואן. בדיון בעצרת או"ם הדגיש משה שרת כי הארגון ינהג שלא בחכמה ובהתעלמות מן המציאות המחייבת, אם יחזק את ממשלת סין הלאומנית אשר איבדה את שליטתה על הטריטוריה והאוכלוסיה שהיא מתיימרת לייצג.

רוח החלוציות ותזון הסיוע לארצות המפלסות דרכן בין המעצמות הקולוניאליות התבטאה יפה בשנים 1953–1955, במהלך שליחותו האסיאנית של דוד הכהן, אדם שייצג את ערכי תנועת העבודה. בוותרו על קריירה בכנסת, ובקבלו את תפקיד שגריר ישראל בבורמה (לכאורה מינוי משני לאדם במעמדו), גמר הכהן אומר לנתב דרך אל כוחות השינוי באסיה ובראש ובראשונה אל לב מנהיגיה של סין החדשה. לאחר מגעים עם שגריר סין ברנגון, שסיפר על רצון ארצו לקשר עם ישראל, לחץ הכהן על הממשלה בירושלים באמצעות ידידו משה שרת לפעולה נמרצת בכיוון זה. במהלך שנת 1954 התעורר ויכוח נוקב בעניין זה בין שתי אסכולות בקרב מעצבי המדיניות הישראלית. אף שלכאורה היו חילוקי הדעות טקטיים, הם ביטאו תפיסות שונות בדבר סדר הקדימויות והדגשים בעיצוב מדיניות-החוץ הישראלית; סדר קדימויות זה רלוונטי לדיון ביחסי ישראל-אסיה. מול הכהן, שנתפס ללהט אסיאני, ושניים-שלושה מבכירי משרד החוץ, ניצבו אבא אבן ואנשי השגרירות הישראלית בווינגטון שחששו שקשר עם סין, המוחרמת

בארצות־הברית, יביא לקרע עם המימשל האמריקאי ואף עם היהדות המקומית. קו זה קיבל חיזוק מהשרים זלמן ארן ופנחס לבון ובסופו של דבר קיבל את ברכת משה שרת ודוד בן־גוריון.

פרשת כשלון יצירת הקשר עם סין הצביעה כאמור על שתי גישות בעלות דגשים שונים במדיניות הישראלית כלפי כוחות השינוי באסיה ומדיניות אי־ההזדהות הבין־גושית מחד, וכלפי התנועה הקצובה אל עבר הגוש האמריקאי מאידך.³ עוד קודם לפרשת המגעים עם הסינים, עם פרוץ מלחמת קוריאה ב־1950, עמדו קובעי המדיניות בירושלים בפני שאלת גיבוש עמדה כלפי הסכסוך⁴ ונחיצות הטבילה ביוֹרה הרוותחת של המלחמה הקרה. ברגע מסוים הזהים בן־גוריון את עמיתיו כשהציע לשלוח כוח של חיילי צה"ל לפיקוד כוח האו"ם הלוחם בפולשים מן הצפון. אם אנו מאמינים באמת ובתמים בתוקפנות הצפון־קוריאנים וידיהם הסינים, אמר, עלינו לשלוח חיילים להוכיח זאת. יש הטוענים, אם כן, שכבר בשלב המוקדם הוא איבדה ישראל את צביון אי־ההזדהות שהיה למדיניותה. לעומת זאת, יש הסוברים שבפעילות הישראלית בשאלת קוריאה בזירת האו"ם ובמשלוח ציוד בלתי מלחמתי בשווי כולל של 100,000 דולרים, לא חצתה ישראל את הרוביקון אל עבר חיקה של וושינגטון. דומה כי פרשת חיפוש הקשר של נציגי סין עם ישראל במחצית שנות ה־50 מחזקת במידת־מה גישה זו. אין ספק שעם כינוסה, ב־1955, של ועידת בנדונג, היא הוועידה הראשונה של העמים האפרו־אסיאניים (בלי השתתפות דרום־אפריקה וישראל), החלה תנועה ברורה של המדיניות הישראלית אל עבר כוחות ההמשך לא רק באסיה, אלא אף בחלקי תבל האחרים. כך, למרות פעילותנו והצלחותינו בארה האפריקאית, היוו מלחמת סיני ומדיניות ישראל בתקופה שמיד לאחר מלחמת ששת הימים תמרורים בדרך להשכחת תרומתנו לעולם השלישי. איבדנו את מעמדנו המיוחד כמופת. הפוליטיקה המזרח־תיכונית האפילה על ייחודנו ככובשי שממה בתחומי החקלאות, הקואופרציה, החינוך ועוד. ייתכן, שתהליך זה היה בלתי נמנע; ייתכן, שנגזרו עלינו אילוצים אובייקטיביים שידינו קצרו מלבטלם. אולם דבר אחד מן הראוי להדגיש, בינות למרחבים הנתפסים כמוכתבים, נראה שהיו לממשלת ישראל נתיבי משחק מסוימים. השגאות שנעשו, נעשו בנתיבים אלה. הקריטית מכולן היתה אולי תגובת מעצבי המדיניות כלפי יוזמת ממשלת סין העממית. אפילו אליבא דאבא אבן, בעדות שניתנה שנים אחר־כך, למרות הקשיים שהיו בדרך ליצירת קשר עם פקין במהלך שנת 1954, אפשר היה לפעול ב־1955. במועד זה, כאשר הולנד ונורווגיה יצרו קשר עם סין העממית, נראה היה בעליל שיוזמתן לא ערערה את יחסיהן עם וושינגטון. הטענה הנשמעת כי אף אם היו נקשרים קשרים בינינו לבין הסינים בשנות ה־50, הם היו ניתקים ממילא ב־1967 או ב־1973, מערערת על הנחות יסוד של המדיניות הדיפלומטית, ומעלה בהגיונה הפנימי

את השאלה אם בכלל יש להשקיע בתחום הפוליטי-דיפלומטי כשמניחים א-פריורי קיומה של דינמיקה הפועלת תמיד נגדנו. שגיאות נוספות בנתיבים שהיו בשליטתנו נבעו מהתעלמות מהעובדה שתקיעת יתד באסיה – כפי שהוכח באפריקה – היא מנוף פוטנציאלי חשוב לחיזוק מעמדנו גם בציר היוצא מירושלים לוושינגטון. במלים אחרות, הצלחותינו בעולם השלישי, הן נכסים מדיניים גם ביחסינו עם ארצות-הברית.

במקום לראות את הדברים ברוח דיאלקטית, הודגש שוב ושוב ובצורה חד-צדדית "קו החיים" המערבי תוך המשך הזלזול ואף הבורות בכל הנוגע למשמעות הפוליטית והתרבותית של המזרח שמעבר למזרח, במעגל האופף את המזרח הקרוב העויין לנו. בין השאר הוזנחו קדרים של ישראלים המאמינים באסיה על רבדיה התרבותיים, פילוסופיים, אמנותיים ולשוניים. סימפטומטית היא הביקורת שעדיין נשמעת מדי פעם נגד האוניברסיטאות המשקיעות משאבים בהוראת סינית או תרבות ופילוסופיה הודית. כך הנצחנו מצב שבו אנחנו עומדים בשוליה המערביים של יבשת ענקית, מנוכרים במידה רבה למתרחש במרכזה, חסרי מידע באשר להתפתחויות באיזורים שאינם מושא למחקר מודיעיני מיידי. לא ייפלא אפוא, שבהיעדר אוריינטציה אסיאנית והדרכת אנשי מקצוע, השמים את היד על דופק המתרחש במרחבים הרחוקים ההם, נגרם לנו נזק מתמשך בנוסף למשקע בעיותינו משכבר הימים. כאילוטרציה לדברים אלה נזכיר את היוזמה של הקמת נציגות ישראל בסייגון, בירת דרום-ווייטנאם, ערב נפילתה, ולעומת זאת, את סגירת הקונסוליה בהונג-קונג ושגרירותנו בדרום-קוריאה ערב עלייתם של שני צמתיים אלה למעמד מפתח בתחום הכלכלי והפוליטי באסיה. להונג-קונג הצלחנו לחזור בחסד הבריטי הקולוניאלי, ואילו הדרום קוריאנים מסרבים עד עצם היום הזה להתיר לנו לפתוח מחדש את שגרירותנו בסיאול. גם בהודו ובמקומות אחרים נעשו שגיאות. שגיאות אלה אינן דומות, ואינן תוצאה ישירה של מה שמכונה אילוצים אובייקטיביים. נראה שאת האילוצים האובייקטיביים מדגישים אלה האמונים על מלאכת חיזוק מעמדנו באסיה ובמידה רבה נכשלו.

באורח פרדוקסלי נראה שביקור הנשיא בחורף 1986 באיים מבודדים, מרוחקים זה מזה ובעלי חשיבות אפסית או מוגבלת של אוקיאניה ודרום-מזרח אסיה, הדגיש קבל עם ועולם את בידודה של ישראל באסיה, את התנערות החלק הזה של העולם השלישי מכל מה שהיא מייצגת.

כיצד נקלעה ישראל הצעירה, החלוצה בתחומים רבים בחקלאות ובמדע, למצב זה? דומה, שבנוסף לציון העובדה הנכונה כשלעצמה, שאילוצים היסטוריים-אובייקטיביים היתוו את דרכה, יש לצייין את הפניית הגו לאסיה.

הפניית גו זו ניכרת בלפחות שתי מערכות מרכזיות – המערכת הדיפלומטית והמערכת החינוכית. זו האחרונה היקצתה, ועודנה מקצה, כאמור, אך מעט תשומת-לב ומשאבים לדיון בהיסטוריה של האומות ומזניחה כמעט כליל את העולם האסיאני בו נמצאת יותר ממחצית אוכלוסיית העולם. שינוי דגשים, אף אם נראה שאין זו הבעיה הבערת ביותר כיום, הוא ללא ספק חיוני, שהרי בסופו של דבר אין ישראל חלק מובהק של אירופה. עובדה זו תחדור באחד הימים להכרתנו.

הערות

- (1) מעט על תכנית הלימודים בהיסטוריה, ראה אפק, י' (1981). **היסטוריה ודרכי הוראתה**, משרד החינוך המרכז לתוכניות לימודים.
- (2) הרחבה לגבי גישת דוד בן-גוריון ראה ביאלר, א' (תשמ"ז) "בן-גוריון ושאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, 1948–1956". **קתדרה**, מס' 43, ניסן תשמ"ז. וכן ראה גלבוז, מ' (1986) "דוד בן-גוריון ויחסו לעולם השלישי..." בתוך: **בעיות בינלאומיות** כרך כ"ה, תל-אביב.
- (3) פירוט נוסף על פרשה זו ראה מדזיני, מ' (1972) "סין וישראל: 1950 – 1955 – הזדמנות שהוחמצה" בתוך: **קשת**, חורף 1972 עמ' 5 – 22, וכן שיחור, י' (1987) "קרעים במסך הבמבוק" בתוך: **פוליטיקה** מס' 12, ינואר 1987.
- (4) מחקר נרחב על פרשה זו ועל שאלת מדיניות ישראל באסיה ראה: Michael Brecher (1974). *Israel, The Korean War and China*, Jerusalem Academic Press.